

HZ. OSMAN DÖNEMİ OLAYLARIN MÜSLÜMAN İMAN ALGISINA YANSIMASI THE PERIOD OF KHALIFA OTHMAN'S REFLECTION ON MUSLIM'S PERCEPTION OF FAITH

Furat AKDEMİR*

Öz

Hız. Osman döneminde gelişen siyasi, hukuki ve sosyal olaylar İslam düşünce tarihinde deriz izler bırakmıştır. Bu dönemde meydana gelen siyasi ve sosyal olayların tarihsel bir geçmişi bulunmaktadır. İslam öncesi kabileler arasında görülen siyasi ve toplumsal çekişmeler bu dönemde tekrar ortaya çıkmıştır. Bu tartışmalar, toplumsal barışı etkilemiş ve devlet otoritesini sarsmıştır. Bu olayların en sorunlu yönlerinden birisi de Müslümanların düşünce ve inanç anlayışını etkilemesidir. Müslümanlar bu dönemde siyasi ve sosyal olayları iman bağlamında değerlendirmeye başlamıştır. Bu da daha sonraki dönemde gelişen, Cemel, Sıffin, Nehrevan savaşlarının zeminini hazırlamış ve Hariciliğin ortaya çıkışında etkili olmuştur. Bu olaylar aynı zamanda Müslümanların dini/inanç düşüncelerinin şekillenmesinde etkili olmuş ve günümüze kadar yansıyan siyasi ve sosyal sonuçları oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: İslam, Müslüman, İman, Kabile, Siyasi Olaylar, Sosyal Olaylar.

Abstract

The political, social and legal incidents that happened in Khalifa Othman's period has left deep wounds in Islamic philosophical history. There is a historical background to these social and political incidents. Political and social wrangling seen in the Pre-Islamic tribes emerged again during this period. These conflicts influenced the peace in the social life and shook the state's authority. The most problematic part about this issue is the fact that it influenced the thoughts and beliefs of the Muslims. Muslims began to evaluate political and social events in the context of faith. This was the basis for the wars of Jamal, Siffin and Nahrawan which had developed in the later period and had an impact on the emergence of Kharijite. These events have also influenced the formation of religious beliefs of Muslims and have created the political and social consequences that have been reflected to the present day.

Keywords: Islam, Muslim, Faith, Tribe, Political Events, Social Events.

Giriş

İslam, getirmiş olduğu inanç, ibadet, hukuk ve ahlak ilkeleri ile toplumda büyük değişim ve dönüşüm gerçekleştirmiştir. Toplumda var olan tüm yanlış dini düşünce ve yapıları değiştirmiştir. İnanç bakımından köklü değişiklikler getirmiş, doğru iman ilkelerini yerleştirmiştir. Mekke toplumunda yaşanan kabile asabiyeti ve statü farklılıklarının tümünü kaldırmış ve yeniden düzenlemiştir. Hz. Muhammed sonrası dönemde ise geçmişin sorunlu yapıları tekrar görülmeye başlamıştır. Bu sürecin en sorunlu dönemi Hz. Osman dönemi olaylarıdır. Hz. Osman Dönemi siyasi, hukuki ve sosyal olayları İslam düşünce geleneğini derinden etkilemiştir. İslam'ın kurumsallaşma aşamasında yaşanan bu olaylar, Müslümanların dini düşüncelerini ve kurumsallaşmalarını etkilemiştir. Bu dönemde yaşanan siyasi ve sosyal olaylar, alınan hukuki kararlar din/iman bağlamında değerlendirilmiştir. Bu düşünce, dini yaşanan olaylara meşruluk kazandırma aracı kılmuştur. Bu yaklaşım tarzı ve yaşananlar Müslümanların geleceklerini etkilemiş, dini ve düşünce yapılarının şekillenmesinde etkili olmuştur. Özellikle bu olaylar Hz. Osman dönemi sonrası gelişen Cemel, Sıffin ve Nehrevan Savaşlarının zeminini hazırlamıştır. Hariciliğin ortaya çıkışında etkili olmuş, iman anlayışını şekillendirmiştir.

1.Hz. Osman'ın Halife Seçilme Süreci

Hız. Muhammed sonrası Hz. Ebu Bekir, Beni Saide' de Ensâr ve Muhacir arasında yapılan görüşmelerden sonra seçilmişti. Hz. Muhammed Müslümanları ilgilendiren bu konuda sorunu ashaba bırakmıştı. Hz. Ömer, Hz. Ebu Bekir'in ileri gelen bazı sahabeye (Abdurrahman b. Ali, Osman b. Affân, Talha b. Ubeydullah, Esid b. Hadîr el-Ensâri Saîd b. Zeyd) danışmasından sonra atanmıştı. Hz. Osman'ın seçilme süreci zor ve sancılı olmuştu. Hz. Ömer saldırıya uğramış ve bu süreçte atadığı heyet, yoğun görüşmelerden sonra Hz. Osman'ı seçmişti. Hz. Osman'ın seçilme sürecinde geçmişin kabile asabiyet etkin bir şekilde ortaya çıkmıştı.

İslam öncesi Mekke site devletinde kabile yapısı etkindi. Kâbe hizmetlerinde kabileler arası görev paylaşımı yapılmıştı. Kabileler arası ittifak ve çekişmeler sürekli yaşanmaktaydı. Kur'an, tahrif edilmiş hanif dininin, sosyal ve siyasi yapının yerine tevhide, adaleti ve insan haklarının ilkeleri olan İslam'ı getirmişti. Bu

* Dr. Öğr. Üyesi, Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

toplumsal düzen içindeki kabile, soy , köken, makam, sınıf ve önceki siyasi ve sosyal statüleri kaldırmıştı (Âl-i İmrân 3/103; Hucurât 49/13) Hz. Muhammed, Kur'an-i ilkeler ışığında yeni bir dini, siyasi ve toplumsal yapı kurmuştu. Bu konuda büyük değişim ve başarılar sağlamıştı. Hz. Muhammed'in vefatından sonra özellikle Hz. Osman'ın seçilme süreci ve sonrasında Arap kabile yapısı etkin olmaya başlamıştı.

Hz. Muhammed'in vefatından sonra kabile yanlılığı ilk olarak Hz. Ebu Bekir'in seçilme sürecinde görülmüş fakat etkin olmamıştı. Hz. Osman'ın atanma sürecinde bu düşünce daha açık bir şekilde ortaya çıkmıştı. Hz. Ömer yaralı iken yerine seçilecek aday için atadığı altı kişilik heyet (Ehlu's-Şura)' de bu düşünce yapısı belirgindi. Hz. Ömer, Şura'yı içlerinden birini halife seçmekle yükümlü kılmıştı. Bu altı kişilik heyet; Ali b. Ebî Talib, Osman bin Affan, Abdurrahman bin Avf, Sa'd bin Ebî Vakkas, Zübeyir b. Avvam, Talha bin Ubeydillah'tan oluşuyordu. Hz. Ömer bu altı kişiyi çağırıp görevlendirmiş, oğlu Abdullah'ı da bu kurula danışman olarak atamıştı. Hz. Ömer şurada eşitlik olması halinde oğlu Abdullah'ın görüşünün çoğunluğu belirleyeceğini, eğer Abdullah'ın kararı kabul görmezse, Abdurrahman b. Avf'ın kararının olduğu tarafta bulunmasını emretmişti (et-Taberî, 1987, II, 587; Câbiri, 2001, 188). Hz. Ömer yaralı ve hasta yatağında şura üyelerine tavsiyelerde bulunmuş dikkatlerini çekmiştir. Özellikle seçilmesi muhtemel Hz. Osman ve Hz. Ali'ye hitabında zaafiyetlerini ve dikkat etmeleri gereken hususiyetleri vurgulamıştı. Hz. Ömer, Hz. Osman'a yönelik olarak: "*Ey Osman sana karşı çekincem asabiyetini, akrabalarını ve soyunu seomendir. Ey Osman! bu insanlar, senin Rasulullah'ın damadı olduğunu, senin yaşını, şerefini, İslam'daki geçmişini görüp seni halife seçerler. eğer bu göreve getirilirsen, Ümeyyeoğullarından hiçbir kimseyi insanların omuzları üzerine alma*" (İbn Kuteybe, 2017, 53-54) Hz. Ali'ye yönelik olarak da: "*Ey Ali, sana karşı çekincemse hilafete olan hürsündür. Sen halife olursan herkesten daha çok hakk-ı mübin ve sırat-ı müstakime bağlı kalırsın. Bu insanlar senin hakkını, şerefini ve Rasulullah'a yakınlığını, Allah'ın sana verdiği ilim, fıkıh ve dine bağlılığını teslim edip seni halifeliğe getiriler diye ümit ediyorum. Eğer sana bu görevi tevdi ederlerse takoadan ayrılma ve Haşimoğullarından hiç kimseyi insanların sırtında taşıma*" (İbn Kuteybe, 2017, 53-54). Hz. Ömer, şura üyelerine de: "*Sizden halife olana takoya bağlı kalmasını tavsiye eder ve benim bu halimden sakındırırım. Kimi yüzlerin beyaz kimi yüzlerin karardığı günden uyarırım. o gün her şey Allah'a arz edilecek ve hiçbir sırrınız gizli kalmayacak*" (İbn Kuteybe, 2017, 53). Hz. Ömer geçmişten gelen kabile çekişmesine ve kabile mensubiyetine yönelik eğilimlerine dikkat çekmiş, bu konuda Hz. Osman, Hz. Ali ve Şura üyelerini uyarılmıştı. Şura heyetinin yapacağı seçimin Haşimoğullarından Ali b. Ebî Talib ile Ümeyyeoğullarından Osman b. Affan arasında geçeceği üyelerinin mensup olduğu kabilelerden anlaşılıyordu.¹

Hz. Ali, Hz. Osman'ın kendinden daha şanslı olduğunu biliyordu. Hz. Ali, Hilafet görevinin kendisine verilmesini bekliyordu. Hz. Ömer ile görüşmesinden çıktıktan sonra yanındaki Haşimoğulları ve Abbas'a durumu değerlendirmiş ve şöyle demişti: (Ömer) Beni, Osman ile karşılaştırdı. Ömer çoğunluğun yanında olun, iki kişi bir adama, başka ikisi de bir adama rıza gösterirse Abdurrahman b. Avf'ın olduğu tarafta bulunun, dedi. Sa'd amca oğlu Abdurrahman'a karşı çıkmaz. Abdurrahman, Osman'ın eniştesidir, ayrılığa düşmezler. Abdurrahman bu işe Osman'ı getirir, ya da Osman, Abdurrahman'ı getirir. Öteki ikisi (Talha, Zübeyr) benimle olsa da, bir yarar sağlamaz. Ayrıca ümidim birindedir (Zübeyr). Abbas, Hz. Ali'nin bu heyetten sakınmasını, çünkü şuranın, kendilerinden başkasını bu görevi üstleninceye kadar onları uzak tutacağını söyler ve uyarır. Hz. Ali buna karşı şu cevabı verdi : "*Osman kalırsa, yaptığımı ona hatırlatacağım. ölürse, bu işi elden ele dolaştırırlar. Böyle yaparlarsa, beni hoşlanmadıkları şekilde bulacaklar*" (et-Taberî, 1987, II, 581; İbn Kuteybe, 2017, 54-58; Câbiri, 2001, 190).

Şuranın seçim süreci yoğun tartışma ve mücadeleler ile geçti. Hz. Ali ve Hz. Osman'ın mensup olduğu Haşimoğulları ile Ümeyyeoğulları arasında ciddi tartışmalar yaşandı. Şura, sorunu ilk iki görüşmede gerçekleştiremedi. Üçüncü ve son gün, adaylar Hz. Ali ve Hz. Osman'da yoğunlaştı. Abdurrahman b. Avf. sahabeye danışarak karar vermek istedi. Sahabe arasında özellikle, Haşimoğulları ile Ümeyyeoğulları mensupları arasında iki adaya destek açısından yoğun tartışmalar oldu. Abdurrahman b. Avf mescidde muhacirleri toplayıp onlara hitap ederek bu konuda onların görüşlerini aldı (et-Taberî, 1987, II, 583; Câbiri, 2001, 191).

Yoğun tartışma, itiraz, görüş ve önerilerden sonra Abdurrahman b. Avf, Hz. Osman'a seçerek ona biat etti. Hz. Ali bu kararı uygun bulmayarak Abdurrahman b. Avf'a şöyle dedi: "*Onu hep kayırdın. Bu bize karşı yardımlaştığınız ilk gün değil*". Abdurrahman b. Avf ise konuyu incelediğini ve insanlara danıştığını ve onların Osman'ı tercih ettiklerini söyledi (Câbiri, 2001, 190). Hz. Muhammed'in son döneminden Hz.

¹ Hz. Ali ve Hz. Osman Abdumenafoğullarına bağlı ve kolu olan Haşimoğulları ve Ümeyyeoğullarına mensuptu. Abdurrahman b. Avf ile Sa'd b. Ebî Vakkas, Zühre kabilesindedir. Bu kabile önemli bir kabile olmakla birlikte, Abdumenafoğullarıyla ne cahiliyye ne de İslam döneminde denk ve eşit değillerdi. Zübeyr, Eased bin Abduluzza oğullarındandır. Talha, Ebû Bekir'in kabilesi Teymoğullarındandır. Talha'nın halifelikte gözü yoktu. Zübeyr bin Avvam'da, Talha gibiydi. Bu iki sahabe'nin kabilesi de Hz. Ali ve Hz. Osman'ın kabilesine denk değildi ve Hz. Ali'nin önüne geçmezdi. (et-Taberî, 1987, II, 587; Câbiri, 2001,188).

Ömer'in vefatına kadar ki süreçte iki kabile arasında ki ayrılıkların ve çekişmenin durulduğu görülmektedir. Fakat Şura süreci ile bu iki kabile arasında ki ayrılıkların tekrar daha yoğun ve sert bir şekilde ortaya çıktığı görülmektedir. Bu süreç İslâm toplumunda devlet otoritesinin zayıflamasına, güç zaafiyetine ve sosyal barışın zedelenmesine yol açmış, aynı zamanda kabileciliğin ve Hariciliğin ortaya çıkmasına da zemin hazırlamıştır.

Hız. Ömer'in şehit edilışinden sonra yerine geçen Hız. Osman dönemi kabile asabiyetinin yeniden belirginleştığı ve yoğun olarak yaşandığı bir dönem olmuştur. İslam öncesi ve sonrasında iki kabile arasında yaşanan olaylar ve çekişmeler zihinlerde sürekli canlı kalmıştır. Hız. Osman'ın seçilme sürecinde bu sorunlar tekrar su yüzüne çıkmış ve ciddi sorunlar yaşanmıştı. Hız. Muhammed'in kabile asabiyetini kaldırmak için yapmış olduğu tüm çabalar bu dönemde insan zaafiyetine yenik düşmüştü. Hız. Osman, ülkeyi yönettiği ikinci altı yılında mensubu bulunduğu Ümeyyeoğullarının etkisinde altında kalmış ve onları kayırmıştı. Hız. Osman, önemli görevlere ve merkezlere ehil olmayan yakın akraba ve kabilesine mensup kişileri atamış, kabile asabiyetini gündeme getirmiş ve halk arasında hoşnutsuzlukların oluşmasına neden olmuştu. Özellikle kendi konumunu güçlendirmek ve sonrasında devlet yönetiminin, Ümeyyeoğullarında kalması için yanlış siyasi kararlar içinde olmuştu. Hız. Osman kendisinden sonra hilafet için en güçlü adayın Hız. Ali olduğunu biliyordu. Bu özellikle O'nu ve kabilesini endişelendiriyordu. Bu yüzden devlet yönetiminin, kendi kabilesinde kalmasını istiyordu. Bu düşünceye kendisini, aile yakınları, devletin önemli konumundaki yakınları ve kabilesi de yönlendirmişti. Hız. Osman uyguladığı siyasi, hukuki, sosyal, dini ve ekonomik kararlardan dolayı büyük sorunlar yaşanmış ve bundan dolayı da suçlanmıştır (İbn Kuteybe, 2017, 62-65; ed-Dineveri, 201, 255-258; İbn Zekvân, 2016, 58-65). Olayların neticesinde Hız. Osman, isyancılar ve muhaliflerin saldırısı sonucu yaşamını yitirmiştir. Toplumda kabile asabiyetinin ortaya çıkması sonucu Kureyş'in iki kabilesi Haşimoğulları ve Ümeyyeoğulları Siffinde karşı karşıya gelmişti. Siffin savaşı İslam düşünce tarihinde derin yaraların açılmasına neden olmuş ve farklı sorunların zeminine kapı açmış ayrıca Hariciliğinde ortaya çıkmasına neden olmuştu.

2. Hız. Osman Dönemi Siyasi ve Sosyal Olaylar

Hız. Osman, adaleti gözeten, etkin, başarılı ve otoriter bir devlet başkanından sonra göreve gelmiştir. O, Hız. Ömer'den devraldığı güçlü ve saygın hilafet makamını, yanlış siyasi ve hukuki kararları ile tartışılır kılmıştır. Hız. Osman dönemi kaynaklarda sükûn ve karışıklık dönemi olarak ikiye ayrılır. Oniki yıl hilafet makamında kalan Hız. Osman'ın ilk altı yılı sükûn, ikinci altı yılı ise devlet içinde huzursuzluklar ve karışıklıklar içinde geçmiştir.

Müslümanlar özellikle Hız. Ömer döneminde savaşlar ile geniş bir coğrafyada egemenlik kurmuştu. Müslümanlar, İran, Mezopotamya, Irak, Suriye, Filistin, Mısır, Yemen, Umman, Bahreyn gibi geniş bir coğrafyada devlet yönetimini üstlenmişti. Hız. Osman döneminde bu önemli merkezlerin başına vali olarak, ağırlıklı Ümeyyeoğullarından ehil olmayan, bir kısmı genç, bilgisiz ve deneyimsiz kişiler atanmıştı. Bu valiler, yönetim tarzları ve uygulamaları ile devlet otoritesini ve sosyal barışı zedelemişlerdi. Önemli merkezlerde devlet otoritesine başkaldırı, güvensizlik ve sosyal huzursuzluk görülmeye başladı. Halk, idarecilerin yönetim, tavır ve uygulamalarından rahatsızlık duyarak devlet merkezine şikayetlerde bulundu. Bu şikayetleri ve talepleri kabul görmeyince, sorun daha büyüyerek Hız. Osman'ın öldürülmesine kadar gitmişti (İbn Zekvân: 2016: 63-64; İbn Kuteybe, 2017: . 70-71, 77-80; Câbiri, 2001: 207-208).

Sorunlu bir atama sürecinden sonra İslam devletinin başına geçen Hız. Osman, siyasi yönetim kararları ve uygulamaları ile ciddi eleştirilere muhatap olmuştur. Bu durum İslam toplumunda yıllarca sürece ve derin izler bırakacak siyasi kaotik ortama, ayrışmaya ve huzursuzluğa neden olmuştur. Cahiliyeden itibaren gelen Ümeyyeoğulları ve Haşimioğulları çekişmesi bu dönemde iktidar gücünü elde etme mücadelesi çerçevesinde yükselişe geçmiştir. Hız. Osman'ın devlet başkanı olması, Ümeyyeoğullarının devlette yapılanmaları için bir fırsata dönüşmüştür. Hız. Osman, kendi ailesi, akrabaları ve kabilesine ait ehliyeti ve ehliyetsiz kişileri önemli görevlere getirmiştir. Hız. Osman'ı böyle bir yapılanma ve teşkilatlanmaya yönelten nedenlerden biri de yakın çevresi ve kabilesinin kendisini yönlendirmeleridir. Bu dönemde Ümeyyeoğulları devlet teşkilatında ve toplumsal yapıda öne çıkmış, güçlenmiş ve koordine olmuştur. Çünkü Ümeyyeoğulları ele geçirdikleri gücü ve iktidarı kaybetmek istememişlerdi.

Ümeyyeoğulları, Hız. Osman'dan sonra devlet başkanlığı için en karizmatik ve en güçlü adayın, Hız. Ali olduğunu çok iyi biliyorlardı. Hız. Ali, Hız. Osman'ın seçilme sürecinde onunla çekişmiş ve başkanlığı kaybetmişti. Hız. Osman sonrası devlet başkanlığı için Hız. Ali, gerek konum ve gerekse karizmatik kişilik olarak en güçlü adaydı. Hız. Ali'nin devlet başkanı olması, Ümeyyeoğulları için yeniden iktidar ve güç kaybı anlamına gelmekteydi. Bu yüzden Hız. Osman, özellikle ikinci altı yıldan sonra daha yoğun bir şekilde yakın çevresine ve kabilesine ait kişileri önemli görevlere getirmiş ve korumuştur. Bu dönemde devletin çeşitli

kademelerinde görev yapan Ümeyyeoğullarına mensup kamu görevlileri, yanlış siyasi ve hukuksal uygulamaları, taraflı yönetim anlayışları, kişisel yanlış davranışlarından dolayı, devlet otoritesini, adaleti, toplumsal barışı zedelemişlerdir. Müslüman ve farklı din ve kültürlere ait halkın şikayetleri dikkate alınmamış, devlet otoritesi ve toplumsal huzur sarsılmıştır. Sonuçta şikayetlerine karşılık bulmayan halk, siyasi yönetim tarzından dolayı Hz. Osman'a suikast düzenlenmiştir. Hz. Osman'ın öldürülmesi sonrasında İslam toplumu ciddi sorunlar ile karşı karşıya kalmıştır. Bu süreç Cemal, Sıffin ve Nevrevan Savaşları ile harici yapının ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır.

Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer döneminde İslâm geniş bir coğrafyaya yayılmış, farklı millet, din, kültür ve sosyal yapılar ile iç içe geçmiştir. Özellikle Hz.Ebu Bekir ve Hz. Ömer döneminde Arap yarımadasında Müslüman olan bedeviler şehirlere yerleştirilmiş ve sosyalleşmeleri için çaba gösterilmiştir. Bu dönemde bedeviler savaşlara götürülmüş, toplumla kaynaştırılmış ve ganimetten pay aldırılmışlardır. Hz. Osman döneminde ise bedeviler savaş ganimeti almamaları için savaşlara götürülmemiştir. Ayrımcılığa uğrayan ve ganimetten pay alamayan bedeviler huzursuzluklarını siyasi ve sosyal olaylarda dışa yansıtmaya başlamışlardır.(İbn Zekvân: 2016: 60-61; Câbiri, 2001: 206-207).

Siyasi ve hukuki yönden Hz. Osman'ın eleştirilen ve muhalefet edilen çok sayıda uygulama ve kararları vardı. Bu siyasi ve hukuki kararlar neticesinde Hz. Osman'ın hilafeti tartışılmış, kişisel imanı sorgulanmış, toplumsal barış zedelenmiş, devlet zaafiyeti ortaya çıkmış ve aynı zamanda Hariciliğin ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır. Kaynaklarda geçen Hz. Osman dönemi olayları siyasi ve hukuki kararlardan bazıları kısaca şunlardır:

2.1 Hz. Osman'ın eleştirilen ve muhalefet edilen siyasi ve hukukî uygulamaları:

-Muhacir ve Ensarın ileri gelenler ile istişare yapmaması, görüşlerine itibar etmemesi, onlara amillik² görevi vermemesi, kendi ailesi ve yakınlarının görüşleri ile yetinip, onların ve kendisinin görüşleri ile kararlar alması(İbn Kuteybe, 2017, 63).

-Hz. Ömer'in oğlu Ubeydullah babasının intikamını almak için Hürmüzan, Cüfeyne ve Katil Ebû Lu'lue'nin küçük kızını öldürmüştü. Ubeydullah b. Ömer'in bu suçlardan dolayı yargılanmaması³ (İbn Sa'd, 2001, III, 330).

-Hz. Osman Kûfe valisi olan Velîd b. Ukbe⁴, Kufelilerden birini öldürmüş, valini cezalandırılması istenince karşı çıkmıştır (İbn Zekvân, 2016, 59-60; Belazuri, 1996, VI, 141)

-Velîd b. Ukbe'ye Kelb kabilesinin sadakasını vermesi (İbn Zekvân, 2016, 58).

-Velîd b. Ukbe içki içtiği için İslâm Hukuku açısından cezalandırılması veya azli gerekirken ona yakınlığından dolayı cezayı uygun görmemişti (İbn Zekvân, 2016, 60).

-Bazı ileri gelen sahabe'nin devlet desteğini (Atâ) kesti⁵. Abdullah b. Mes'ud⁶ gibi.

-Mekke valisi Hâris b. Nevfel'den Hz. Muhammed'in huzurundan kovduğu amcası Hakem b. Ebi'l-As bin Ümeyye'ye devlet hazinesinden yüklü miktarda hibe verdirmesi (İbn Zekvân, 2016, 58; Belazuri, 1959, VI, 136-137; Câbiri, 2001, 236).

-Ebû Musâ el-Eş'ârî'nin Irak'tan getirdiği ganimeti kızları ve ailesine dağıtması (İbn Zekvân , 2016, 59 ; İbn Kuteybe, 2017, 62).

-Hâris b. Hakem'e sadaka develerini vermesi (İbn Zekvân , 2016, 58).

-Bazı yakınlarına Sevad arazilerinden iktâ (devlet toprağı) verdi. Savaşa katılmayanlara atâlar (bağış) verdi (İbn Kuteybe, 2017, 63, Câbiri, 2001, 236).

² İslâm'da âmil malı ve idari bir terim olarak kullanılıp memur ve tahsildar anlamına gelir. Kur'an-ı Kerim'de zekâtların harcama yerleri belirtilirken ayette geçen vergi toplama memurlarına "âmil" denilmektedir. "Sadakalar (zekât) ancak (dilenmeyen) fakirlere, yoksullara, onu (zekâtı) toplamak için (devlet tarafından) görevlendirilen memurlara..." (et-Tevbe, 9/60).

³ Hz. Ali ve sahabe'den bazıları Ubeydullah'ın yargılanmasını ve Hürmüzan'a karşılık kısas edilmesini savunuyordu. Halife Osman'ın bu hukuki tasarrufu, daha baştan bazı müslümanlar tarafından eleştirildi. İslâm'ın insanlığa getirdiği temel esaslardan biri olan "suçun şahsiliği" (En'am 6/164; İsrâ 17/15) ilkesi Ubeydulah b. Ömer tarafından çiğnenmiş, bu durum Müslümanların halifesi tarafından yargılanmamıştı. (Akbulut, 1990, XXXI, 331).

⁴ Hz. Osman'ın ana bir kardeşi, bazı rivayetlerde Velid b. Utbe olarak geçmektedir. (Belazuri, 1959, VI, 31; Câbiri, 2001, 236).

⁵ Abdullah b. Mes'ud beytülmal görevlisi iken yanlış uygulamalardan dolayı Hz. Osman ile karşı karşıya gelmiş, ona karşı çıkınca Hz. Osman ondan devlet desteğini kesmiş. Hz. Osman bu uygulamasından dolayı eleştirilince, şöyle demiş: Tercihte niye dilediğim gibi davranmayayım? O zaman ne diye imam oldum?" (Câbiri, 2001, 236).

⁶ Abdullah b. Mes'ud beytülmal sorumluluğu esnasında Kufe valisi Velid b. Utbe'nin aldığı borcu ödemesi üzerine onu Hz. Osman'a şikayet etmesi Hz. Osman'ın: Sen bizim hazine görevlimizsin. Beytülmalden aldığı için Velide yüklenme" sözü üzerine İbn Mes'ud: "Müslümanların hazine görevlisi olduğumu sanıyordum. Sizin görevlinizsem, bu konuda size ihtiyacım yok." (Belazuri, 1959, V, 31; Câbiri, 2001, 236).

-Said b. As'a yüz bin dirhem vermesi, damadı Abdullah b. Halid b. Useyd'e Basra hazinesinden yüklü miktarda vermesi (İbn Zekvân, 2016, 59; İbn Kuteybe, Kahire tsz., 195; Yakubî, 1960, II. 64).

-Afrika'dan savaş ganimeti olarak gelen malları Mervan b. Hakem'in, (Hakem b. Ebi'l-As bin Ümeyye'nin oğlu) müzayedede alması fakat ödeyemediği bir kısım mal, Halife tarafından kendisine bağışlanması (İbn Kuteybe, 2017, 62; Belazuri, 1959, VI, 136-137; Azimli, 2017, 72).⁷

-Hz. Osman'ın beytümal'den ödünç para alması, sorumlu Abdullah b. Erkâm'ın bunu ısrarla istemesi sonucu vermemesi ve anahtarları ondan talep etmesi (İbn Zekvân 2016, 58-59; Belazuri, 1959, VI, 209; ed-Dineverî, 2017, 201).

-Sahabeden bir grup Hz. Osman'ın, Hz. Muhammed ve iki halifenin sünnetine aykırı uygulamalarını bir mektuba yazması ve bunu Ammar b. Yâsir'in Hz. Osman'a götürmesi. Hz. Osman ve Mervan b. Hakem ve yanında bulunan Ümeyyeoğullarının Ammar b. Yâsir'i iç organları zarar görecektir şeklinde dövmesi ve dövdürtmesi (İbn Zekvân, 2016, 62; İbn Kuteybe, 2017, 63; Câbiri, 2001, 288-289).

-Bedevilerin yağmur suları ile sulanan arazilerine ailesi ve kendisi için ayırması (İbn Zekvân, 2016, 60; İbn Kuteybe, 2017, 63).

-Hz. Osman, Hz. Peygamber'in arkadaşları olan fakihleri valilikten almış yerlerine kendi akraba ve kabilesinden ehil olmayan kişileri ataması. (İbn Zekvân, 2016, 61; İbn Kuteybe, 2017, 62; ed-Dineverî, 2017, 201; Câbiri, 2001, 285; Watt, tsz. 13).

-Bedevilerin cihada çıkmasını, ganimete ortak olacakları endişesi nedeniyle izin vermemesi. (İbn Zekvân, 2016, 60-61; Watt, tsz. 13-14).

-Mervan b. Hakem'in halife adına Mısır valisine, içinde bazı sahabenin de (Muhammed b. Ebi Bekir, Abdurrahman b. Udeys) bulunduğu, Mısır'dan Medine'ye gelen heyetin dönüşünde, öldürülmesi ve ellerinin kesilmesi, emrini yazdığı mektuptan dolayı azlını istemeleri, fakat görevde tutulmaya devam edilmesi (İbn Kuteybe, 2017, 73-74).

-Ebu Zer el-Gifârî, Şam valisi Muaviye'nin uygulamalarına karşı çıktığı için önce ceza olarak zor şartlar altında Medine'ye getirilmiş, idareye eleştirileri devam edince Rebeze'ye sürülmüş ve orada kimsesiz vefat etmesi. (İbn Zekvân, 2016, 61-62; Câbiri, 2001, 287).

-Hz. Muhammed döneminde İslam'dan dönen, İslam toplumunda iyi bir geçmişi olmayan yakını Abdullah b. Sa'd b. Ebi Serh'i Mısır valiliğine ataması (Belazuri, 1959, VI, 163; ed-Dineverî, 2017, 201). Ona Afrika ganimetlerinin beşte birini vermesi (Câbiri, 2001, 235, 292-293).

-Devlet hazinesini, akraba ve kabilesine rahat kullanılabildiği için Zeyd b. sabit'i göreve getirmiş, O'na sus payı olarak yüz dirhem vermesi (İbn Zekvân, 2016, 61-62; Belazuri, 1996, VI, 173).

-Abdullah b. Mes'ud ve Ubey b. Ka'b'a Kur'an okumayı yasaklaması ve sürmesi. Ayrıca Âmir b. Abdullah'ı, Hezeyfe b. Yemân ve Zeyd b. Sühân'ı yurtlarından etmesi. (İbn Zekvân, 2016, 62).

-Devletin gelen ganimetler ile zenginleşmesi, lüks ve israfın artması (Câbiri, 2001, 235) .

-Mervan b. Hakem'e hibe edilen mal ile Medine'de yüksek evler inşa etmesi, ayrıca yedi ev inşa ederek Nail'ye bir ev, Aişe'ye bir ev, kızları ve akrabalarına evler yaptırması. Mervân'ın Medine'de Zî Haşeb'de köşkler yapması (İbn Kuteybe, 2017, 62).

-Kufe'den şikayete gelen bir elçiyi dövdürmesi, Mısır'dan gelen elçiyi ise Mısır valisine haber vererek, geri döndüğünde öldürmesine sebep olması (el-Ahbârî , 1987, 392; Azimli, 2017, 144).

Hz. Osman'a muhalefet edilen sosyal barışı ve huzuru bozan siyasi ve hukuki bazı kararları almasının farklı nedenleri bulunmaktadır. Özellikle bu kararları almasında en temel sorun, akraba ve kabile yakınlarının etkisinde kalması ve onların yönlendirmesidir. Bu süreçte Hz. Osman akraba ve kabilesine ait kişileri devlette önemli görevlere getirmiş ve onları korumuştur. Halk tarafında şikayet edilen kamu görevlileri görevlerinden alınmamış ve korunmuştur. Ülkenin önemli merkezlerinde bulunan ve yönetimlerinden dolayı halk tarafından istenmeyen valiler görevlerinden alınmamıştı. Bu süreçte Kufeliler kendileri doğrudan valilerini değiştirmişti. Medine'de yapılan görüşmeler sonunda sahabenin ileri gelenleri ve Medine'de bulunan muhalif gruplar, valilerin değişikliğine ilgili Hz. Osman ile anlaşmıştı. Hz. Osman, değişiklik ile ilgili yazılı emir çıkarmıştı (İbn Kuteybe, 2017, 61-64; Belazuri, 1959, VI, 179). Fakat Hz. Osman'a yakın Mervan b. Hakem ve diğer yakınlarının iktidarı elde tutma arzusu, bunu sonuçsuz bırakmıştı. Devletin önemli mevkielelerinde bulunan Ümeyyeoğulları, Hz. Osman sonrası iktidarı ve önemli görevleri elde tutmak için çok yoğun çalışmalar yapıyordu. Bundan dolayı Hz. Osman'ı da bu amaçları

⁷ Başka bir rivayette Afrika ganimetlerinin beşte birini vermesi. (Câbiri, 2001, 2379).

doğrultusunda yönlendiriyorlardı. Hz. Osman'ın yönetim anlayışında ki sorunun ve ortaya çıkan sorunların en önemli nedenlerinin başında bunun geldiği görülmektedir.

3. Hz. Osman Dönemi Olayların İman Bağlamında Değerlendirilişi

İslam düşünce tarihinde hilafetin, tekfir ve irtidat ile ilişkilendirilmeye başladığı yoğunluklu dönem Hz. Osman dönemidir. Bu dönemde olaylar daha çok iman bağlamında değerlendirilmiştir. Bu düşünce yapısı sonraki dönemin düşünce yapısına ve olaylarına kaynaklık etmiştir. Harici düşünce yapısı ve gelişen sosyal olaylar ağırlıklı bu tartışmalar üzerinden yürütülmüştür.

Hariciliğin en belirgin düşünce ve inanç yapısı, iman-amel'e yükledikleri anlam ve bu bağlamdaki görüşleridir. Harici düşünce yapısı, olayları daha çok iman ve amel bağlamına indirgeyerek değerlendirmiştir. Bu düşünce yapısı belirli bir sürecin ve seslendirmenin ürünüdür. Özellikle Hz. Osman'ın siyasi ve toplumsal kararları sahabenin bir kısmı tarafından iman-amel bağlamında tepkisel olarak dillendirilmiş, meşruluk zemini din ile temellendirilmiştir. (İbn Zekvân, 2016, 58). Bu tarz bir eleştiri ve karşı olma, en etkili ve yıpratıcı bir muhalefet yöntemidir. İman ve amel üzerinden yapılan eleştiri, kişinin sosyal statü, şahsiyet, otorite ve inancını itibarsız kılmaya yöneliktir. Hz. Osman'a karşı yapılan bu tarz eleştiri onun halifelik meşruluğunu tartışılır kılmıştır (İbn Zekvân, 2016, 64). Bunun sonucu olarak Hz. Osman'ın öldürülmesinin meşruluk zemini oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu düşünce yapısı, daha sonra Haricilerin toplumda yapmış olduğu tüm kaotik eylemlere ve uygulamalara da meşruluk kazandırma aracı olmuştur.

Hz. Osman'ın siyasi ve hukuki kararları ile iman arasında ilgi kurulmuştu. Bundan dolayı Hz. Osman tekfir edilmiş, kanunun helal olduğu ileri sürülmüştü (İbn Zekvân, 2016, 65). Bu durum aynı zamanda Halifenin, Müslümanlığını tartışma konusu yapmıştı. Hz. Osman'ın öldürülmesinde, Hz. Ali ile Talha, Zübeyir ve Hz. Aişe arasındaki savaşta ve Hz. Ali ile Muaviye arasındaki savaşta, nihayet Hz. Ali ile Hariciler arasındaki tartışmalarda ve çatışmalarda bu düşünce üzerinden temellendirmeler yapılmıştı (Akbulut, 1990, XXXI, 333-334).

Hz. Osman döneminde yaşanan siyasi ve sosyal olayların iman-amel bağlamında değerlendirilmesinin çok sayıda örneği geçmektedir. Hz. Osman'ın siyasi ve hukuki kararlarına karşı ilk muhalif tavırların başında, sahabeden Cebele b. Amr Said el-Bedri'nin evinin önünden geçen halifeye yönelik, "Ey Nasel sen amcaoğlun Haris b. Hakem'i (Meroa'nın kardeşi) pazarda görevlendirerek doyurdun ve şunları şunları yaptın. Seni öldüreceğim ve iğrenç elbise içinde sürükleyip Medine dışındaki Harre'ye atacağım." demiş. Mescitte halifeye karşı muhalefetine ve ağır tekfir kokan ithamlarına devam etmiştir. Cebele yine bir defasında halifeye yönelik: Allah'a kavuşunca, "Ey Rabbimiz! diyecekler, Biz liderlerimize ve ileri gelenlere uyduk, bizi doğru yoldan uzaklaştıranlar onlardır!" (Ahzâb 33/67) ayetini okuyacağım demişti (Belâzurî, 1959, VI, 160).

Ebü Zer el-Gıfârî Medine'de Hz. Osman'ın, Mervan'a, Hâris b. Hâkem'e, Zeyd b. Sabit'e yüksek maaş bağladığını duyunca : "Kafirleri elim bir azapla müjdele" (Tevbe 9/34) şeklindeki ayeti okuyarak tepkisini dile getirmiştir. (Nüveyrî, 1975, XIX, 336.) Ebü Zer'e göre Müslümanın malını bu şekilde dağıtmak helal değildi. Hz. Osman'ın uygulamalarından ve siyasi kararlarından dolayı onunla karşı karşıya gelen ve ona muhalefet eden İbn Mes'ud, Muhammed b. Ebu Bekr ve Muhammed b. Huzeyfe, "Osman'ın kanını akıtmayı helal görmüştür". Yine Hz. Osman'ın uygulamalarına karşı gelen bu yüzden işkence görüp, ağır yaralanan Ammar b. Yasir, "Osman'ı öldürdüğümüz gün Osman kafirdi." demiştir (Bâkılânî, 1973, 220; Sülün, 2015, 156-158). Ebü Zer'in Rebeze'ye sürgüne gönderilip orada vefatı üzerine Ammar b. Yasir: "Allah hepimizi Ebu Zer konusunda affetsin" diyerek Hz. Osman'a sitem etmiştir. (Belazuri, 1996, V, 54-55) Bu sözler üzerine o da sürgüne gönderilmek istenmiştir. Halifeyi uyardıkları halde, dikkate alınmadığını gören sahabe eyaletlere, "Allah yolunda cihad yapmak isteyen ve Hz. Peygamber'in dinini talep edenler Medine'ye geliniz. Çünkü arkanızda bıraktığınız din, halife tarafından fesada uğratılmış ve halife dini tağyir etmiştir." şeklinde mektuplar göndererek, Medine dışında bulunan sahabenin Medine'ye gelmelerini ve Hz. Osman'a muhalefet etmelerini istemişlerdi (İbn Sa'd, 2001, c.III, 61; Azimli, 2017, 145) Hz. Osman'a karşı muhalefet eden ve bu yüzden Mekke'ye gönderilen Hz. Aişe⁸: "Şu na'sel'i öldürün artık, çünkü küfre düştü! yine bir defasında: "Osman bu kitabın

⁸ Hz. Aişe'ye Hz. Osman'ın öldürüldüğü haberi ulaşınca : "Peki İsyancılar ne yaptılar" diye sormuş, Ali'ye biat ettiler cevabını alınca, daha önceki muhalif tavrından dönerek, "Vallahi Osman'ın kanını arayacağım!" demiştir. Daha önce: "Şu na'sel'i öldürün küfre düştü sözü kendisine hatırlatılınca, " Son sözüm ilkinden hayırlıdır" demiş. Ubeyd b.Ebi Seleme el-Leysi: "Ey Müminlerin annesi! Bu zayıf bir söz!" diye karşılık verdi ve şu beyitleri okudu.

"Olayı başlatan sen, değişen de sen, rüzgar da senden yağmur da senden,
İmanın öldürülmesi emri senden; bize onun sapıtığını söyleyen de sen,

hükümlerini çiğnemiş ve küfre girmiştir", demiştir (İbn Kuteybe, 2017, 90; Fığlalı, 1975, XX, 235). Amr b. el-As'ta Hz. Osman'ın Medine'de develer için ayırdığı fazla araziden dolayı ona yönelik olarak; "Ey Osman! sen insanları büyük tehlikelerle karşı karşıya getirdin. Sen, Allah'a tövbe et, onlar da tövbe ederler" diyerek uygulamasını iman bağlamında değerlendirmişti (İbn Kuteybe, 2017, 65; Fığlalı, 1975, XX, 235).

Muhالیf grup, Hz. Osman'ın yönetim tarzı ve uygulamalarını iman-bağlamında değerlendirdiği gibi, Hz. Osman ve yakınları da muhalif grubu tutumlarından dolayı aynı zeminde eleştirmiştir. Hz. Osman ve yönetimi, yaşananları devlete isyan bağlamında değerlendirdiği gibi, eylemleri iman açısından da değerlendirmişti. Hz. Osman kuşatma altında iken Muaviye'den yardım istediği mektubunda: "Şamlıları bana yardıma yolla, zira Medineliler, küfre girdiler ve itaatlerini bozdular..." demişti (et-Taberî, Beyrut tsz. IV, 352; Azimli, 2017, 162). Muaviye, valiler toplantısı için Medine'ye geldiğinde Hz. Osman ile görüşmesinde, tutumlarından dolayı, Ali, Talha ve Zübeyr'in boyunlarını vurma teklifi yapmıştır (İbn Kuteybe, 2017, 61). Muaviye'nin bu düşüncesi, bu sahabilerin siyasi veya ameli olarak onun tarafından suçlu olarak değerlendirildiğini göstermektedir. Hz. Osman ve Hz. Ali arasında geçen ve şikayetlerin dile getirildiği bir ortamda yardımcısı Mervân b. Hakem'in: "Eğer dilerseniz bizimle sizin aranızda kılıçlar girsin." (et-Taberî, Beyrut tsz. IV, 339; Azimli, 2017, 140), sözü de bu düşünceden kaynaklanmaktadır.

Hz. Osman dönemi sonrasında yaşanan olaylarda günahları tekfir aracı olarak görme, imanun günah ve davranış ile ilişkilendirme düşüncesi devam etmiştir. Bu bakış açısı Hz. Ali dönemi yaşanan olaylarda ve sonrasında ortaya çıkan Haricilerin temel argümanı olmuştur. Hz. Ali ve Hz. Aişe arasında gelişen muhalefet olayında, tarafsız kalan grubu ikna etmeye çalışan Ammar b. Yâsir'de, bu düşünce sistematığı ile hareket etmiştir. Ammâr tarafsız grubun içinde yer alan Muhammed b. Mesleme el-Ensârî'ye Hz. Ali'nin yanında olması teklifinde bulunduğu Muhammed: Rasulullah şöyle buyurdu ki: "Müslümanların ya da namaz ehlinin kılıçlarıyla vuruştuklarını görürsen..." , sözünü aktarınca Ammâr; karşı çıkarak, "Eğer Rasulullah sana Müslümanlar dediyse yemin ederim ki kılıçlarıyla vuruşan iki Müslüman hiçbir zaman göremezsin. Eğer sana namaz ehli dediyse bunu senden başka kim duydu? Sen tek şahitsin ... " (İbn Kuteybe, 2017, 91-92) sözü ile muhalif iki gruptan birinin hak değerini küfür üzere olacağını, namazın imanun şartı olduğunu, amelin iman ile bağlantılı olduğu düşüncesini ortaya koymuştur.

Hz. Osman döneminde yaşanan olaylarda iman yaşanan olaylar ile ilişkilendirilmişti. Hz. Osman ve muhalifler düşüncelerini meşru bir zemine oturtmak, kendilerini haklı göstermek ve taraftarlarını ikna etmek için dini referanslar kullanmış ve olayları iman bağlamında meşru göstermeye çalışmışlardır. Bu düşünce biçimi toplumda yer etmeye başlamış ve yaygınlık kazanmıştır. Hz. Ali dönemi tahkim olayı ve Haricilerin ortaya çıkışı, bu düşünce üzerinden zirveye ulaşmıştı. Yaşanan süreci değerlendiren bazı alimlerde bu düşünce üzerinden yaklaşımlarda bulunmuştur. Bir Harici-İbâdî klasığı olan İbn Zekvan es-Sire adlı eserinde Hz. Osman dönemi olaylarını iman-amel bağlamında değerlendirmiştir (İbn Zekvân, 2016, 58-65). İbn Zekvan, Hz. Osman'ın siyasi ve hukuki kararlarını ayetler bağlamında ciddi bir eleştiriye tabi tutmuştur. İbn Zekvan, Hz. Osman'ın uygulamalarını ayetler ile değerlendirmiş ve onu pek çok olaydan dolayı tekfir etmiştir. İbn Zekvân yaşanan bazı olayları ayetler bağlamında şu şekilde değerlendirmiştir.

-Hz. Osman'ın devlet arazilerini ve mallarını yakın akrabaları arasında dağıttığı ve bundan dolayı Allah'ın hükmünü çiğneyerek O'nun dışında başka bir şeyle hükmetmiş olduğu Allah bu konuda şöyle buyurmuştur. " Kim Allah'ın indirdiği (hükümler) ile hükmetmezse işte onlar kâfirlerin ta kendileridir" (Mâide 5/44), (İbn Zekvân, 2016, 58).

-Osman, Allah'ın malıyla araziler satın alarak onunla evler inşa etti ve onu çocuklarıyla ailesine dağıttı. Oysa Allah, "O malları, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir servet (ve güç) hâline gelmesin diye (Allah böyle hükmetmiştir)" (Haşr 59/7). "Her kim de Allah'ın indirdiği hükümlerle hükmetmezse, onlar hep zalimlerdir" (Maide 5/45), (İbn Zekvân, 2016, 59).

-Osman, Allah'ın Elçisi'nin arkadaşlarından olan fakihleri görevlerinden azlederek akrabaları olan sefihsimleri (onların yerine) atadı. onlar genç, tecrübesiz, doğruyu bilmeyen cahiller ve Hz. Peygamber'in sünnetinden habersiz kişilerdi, pek çok işleri de sayılamayacak derecede kötülük içinde olan insanlardı. Osman, bu hadiselerde hevasına uydu ve doğru olmayan kararlar verdi. Halbu ki bu konuda Allah, " Ona dedik ki: "Ey Dâvûd! Gerçekten biz seni yeryüzünde halife yaptık. İnsanlar arasında hak ile hüküm ver. Nefis arzusuna uyma, yoksa seni Allah'ın yolundan saptırır. Allah'ın yolundan sapanlar için hesap gününü unutmaları sebebiyle şiddetli bir azap vardır" (Sâd 38/26). demiştir. Yine " Eğer sana cevap veremezlerse, bil ki onlar, sırf heveslerine

Öldürülmesi işinde sana itaat ettik; bizce onun katlini emreden sen." (İbn Kuteybe, 2017, 90). Başka bir rivayette Hz. Aişe'nin bu ikili tutumunu akrabalarından İbn Ümm Küllab bir şiirinde yermiştir.

"Sendin halifenin katlini bize emreden/ Sendin, "şüphesiz küfre düştü o" diyen!

Sana uyduk onu öldürürken ; lâkin belli: /bunu emredendir bize, onun katili!" (İbnü'l-Esir, 1965, III, 206-207; Sülün, 2015, 157).

uyumaktadırlar. Allah'tan bir yol gösterici olmaksızın kendi hevesine uyandan daha sapık kim olabilir! Elbette Allah zalim kavmi doğru yola iletmez" (Kasas 28/50). buyurmaktadır (İbn Zekvân, 2016, 61).

İbn Zekvân, yukarıda bir kaçını kaydettiğim Hz. Osman dönemi siyasi, hukuki ve sosyal olayları bir bütün olarak değerlendirmiş ve ciddi eleştirilerde bulunmuştur. Yaşanan olayların insani tarafı ve insani zaafiyet yönü vardır. Her insanın doğru-yanlış söz ve eylemleri olabilir. Olması gerekende budur. Vahiy Peygamberleri bile ikaz etmiş, son elçi Hz. Muhammed'de Kur'an-ı Kerim'de çokça uyarılmıştır. Hz. Muhammed sonrası hata yapan sahabenin ve insanların vahiy ile uyarılması söz konusu değildir. Bu ilahi yasanın gereğidir. Bütün insanlar ve peygamberler ilahi emirlere karşı sorumludur ve imtihan yasasına tabidir. İnsan zaafiyetine ve nefsine yenik düşebilir.

İslam, getirdiği hükümler ile insanı, toplumu ve kamuyu yeniden düzenlemiştir. Hz. Muhammed bu konuda büyük çabalar göstermiş, acılar, zorluklar ve büyük sıkıntılar yaşamıştır. Bu konuda birey ve toplum bağlamında büyük değişim ve dönüşüm sağlamıştır. Arap toplumunu inanç, ibadet, hukuk ve ahlak bağlamında yeniden inşa etmiştir. Fakat vefatından sonra siyasi çekişmeler, dünyevi beklentiler, görüş ayrılıkları ve geçmişe dayanan sıkıntılardan dolayı pek çok sorun yaşandığı bir olgudur. Hz. Osman dönemi olayları ile ayrılıklar, çekişmeler ve çatışmalar su yüzüne çıkmaya başlamıştır. Bu olaylar Müslümanlar arasında derin sorunların ve ayrılıkların kaynağı olmuştur. Bu olguların ve yaşanan olayların doğru ve sağlıklı tahlil edilmesi ve eleştirilmesi doğru olandır. Asıl sorun ve yanlış olan bu siyasi ve hukuki olayların iman bağlamında değerlendirilmesidir.

4. Siyasi, hukuki ve Sosyal Olayların İman Bağlamında Değerlendirilmesi ve Sonuçları

Hz. Osman dönemi yaşanan siyasi ve sosyal olayları ve alınan hukuki kararlara yaklaşım daha çok iman-amel bağlamında olmuş ve bağlamda değerlendirilmiştir. Bu dönemde yaşanan olaylar Müslümanlar arasında geçmişten günümüze, ayrılmaya neden olan en önemli sorunlardan birisi olmuştur. Hz. Osman dönemi olayları Cemel, Sıffin ve Nehravan Savaşlarına ve Hariciliğin ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır. Bu dönemde yaşanan olaylar iman bağlamında değerlendirildiği için Hz. Osman'a yönelik muhalefet ve onun öldürülmesi bu düşünce üzerinden yürütülmüştür. Daha çok siyasi olan olayların dini bağlamda değerlendirilip iman ile temellendirilmesi bir düşünce olarak ortaya çıkması ve şekillenmesi bu dönemde olmuştur. Bu dönemde siyasi ve hukuki açıdan ortaya çıkan uygulamalar yoğun bir şekilde iman-amel bağlamında değerlendirilmiştir. Bu daha sonra Harici iman tanımına zemin hazırlayacak ve meydana gelecek olaylara bir dayanak oluşturacaktır. Ayrıca bu düşünce yapısı, daha sonra Haricilerin toplumda yapmış olduğu tüm kaotik eylemlere ve uygulamalara da meşruluk kazandırma aracı olmuştur. Bu durum İslam toplumunda ayrılmaya yol açmış ve sosyal barışa zarar vermiştir. İslam düşünce geleneğinin şekillenmesini etkilemiş, İslam'ın doğru ve sağlıklı olarak kurumsallaşmasına zarar vermiştir.

İmanı, günah ve amelle ilişkilendiren Hariciler; siyasi olarak karşılarında olanları ve günah işleyenleri tekfir etmişlerdir. İman üzerinden yapılan muhalefet ile devlet düzeni bozulmuş, iç karışıklıklar çıkmış, toplumda büyük kaos yaşanmış ve sosyal huzur bozulmuştur. Bu kaosun ana nedeni iman tanımına yüklenen anlam olmuştur. Kur'an imanı; Allah'a, meleklerle, kitaplara, peygamberlere ve ahiret gününe iman olarak ifade etmiş iken, bunların yanı sıra eylemsel tüm ameller (farz/haram) iman kapsamı içine alınmıştır. Bu bağlamda iman'ın hem söz ve hem de eylem olarak algılanmış ve buda büyük sorunlar doğurmuştur. Bu süreçten sonra iman tanımı üzerinde yeniden tanımlamalar yapılmaya başlanmıştır. Bu kaos ve tekfir ortamından çıkmak için öncelikli yapılması gereken husus imanı yeniden tanımlamak olmuştur. Bu yüzden Mürcie'nin ortaya çıkışı ve iman tanımı böyle bir toplumsal sorunun ürünüdür. Bu dönemin önemli ilimi şahsiyeti İmam Azâm'ın yaklaşımı ve iman hakkındaki yorumları tanımı bu bağlamda önemlidir.

İmam Azâm Ebû Hanife el-Âlim ve'l-Müteallim adlı eserinde bu konu üzerinde durmuştur. İmanın; tasdik, marifet, yakîn, ikrâr ve İslam olduğunu (İmâm-ı Âzâm, 2010, 12) ifade etmiş ve bunu şu şekilde açıklamıştır. "Eğer Allah'ın bütün emrettiklerini yapmak ve bütün yasakladıklarından kaçınmak din olsa idi; bu durumda Allah'ın emrettiklerinden herhangi birini terk eden yahut yasakladıklarından herhangi bir şeyi işleyen kimse, Allah'ın dinini terk etmiş ve kafir olmuş olurdu. Bu durumda kafir olan kimsenin de müslümanlar ile kendi arasında cereyan eden nikahlanma, miras, cenazesinin peşinden gitmek, kestiklerini yemek ve benzeri hususlar ortadan kalkmış olurdu. Oysaki Allah, müminler arasında can ve mallarının korunup haram kılınmasının sebebi olan iman dolayısıyla bu hususları farz kılmıştır. Allah, müminlere farz olan şeyleri, onların dini kabul etmelerinden sonra emretmiştir: "İman eden kullarıma söyle, namazı dosdoğru kılınlar" (İbrahim 14/31) "Ey iman edenler, size kısas farz kıldı" (Bakara 2/178) "Ey iman edenler, Allah'ı çok anın..." (Ahzâb 33/41) ayetleri ve benzerleri bu hususu belirtmektedir. Eğer farz kılınan bizatihi iman olsaydı, Allah o amelleri işleyinceye kadar kullarını mümin olarak isimlendirmezdi. Oysa ki Allah, iman ve ameli birbirinden ayırmıştır. "İman eden ve salih amel işleyenler..." (Asr, 103/2) "Kimde mü'min olarak âhireti

diler ve onun için çalışırsa..."(İsrâ 17/19) ayetlerinde imanın amel olmadığı ortaya konulmuştur. O halde mü'minler, imanlarından dolayı namaz kılar, oruç tutar, zekat verir, hac eder ve Allah'ı zikrederler. Yoksa namaz, zekât, oruç ve hac etmekten dolayı iman etmiş olmazlar. Bu onların iman ettikten sonra amel işleme durumlarını ortaya koyar. Farz olan şeyleri işlemeleri de iman etmiş olmalarından dolayıdır. Yoksa onların imanı, farz olan şeyleri yaptıklarından dolayı değildir. Bu durum, üzerinde borç bulunan kimsenin haline benzer. Borçlu önce borcunu kabul eder, sonra da öder. Önce ödeyip, sonra da borcunu kabul etmez. Borcunu kabul etmesi ödemesinden dolayı değil; bilakis ödemesi, borcunu kabul etmesinden dolayıdır" (İmâm-ı Âzâm, 2010, 11-12) .

İman, kelimesi Türkçede inanmak fiili ile eşanlımlı bir kelimedir. İman kavramı; güven verme (emân), güvende olma (emin), onaylama (tasdik) anlamlarını içinde barındırır. İmân: Korku ve güvensizliğin olmadığı tasdik, güven ve emniyet hissinin birlikte bulunduğu bir tasdiktir (el-İsfehânî, 2005, 35-36). İmân, dil ile ikrar, kalp ile tasdik etmektir(Ebû Hanife, 2010, 12; el-Pezdevî, 2015, 223; el-İsfehânî, 2005, 35-36). İman terim olarak Hz. Peygamber'in Allah'tan getirdiği kesin olarak bilinen esaslara icmâlen dil ile ikrar, kalp ile tasdik etmektir (Ebû Hanife, 2010, 12; el-Pezdevî, 2015, 223; el-İsfehânî, 2005, 35-36; Taftazânî, 2010, 221).

İman, dinin ön şartı ve kabul ilkesidir. Bu yüzden, iman etmek İslam'a girmek için öncü ilkedir. İman, kişi ile rabbi arasında kabul ve ikrara dayanan özel bir iletişim ve kabul ilişkisidir. Bu yönü ile iman, kişisel ve subjektif yönü olan bir kabullenmedir. Allah'a karşı sorumluluğu, bağlılığı ve özel duyguyu ifade eder. İmanın konumunu, samimiyetini ve düzeyini yalnız Allah bilir. İnsana ait bu tasdik ve ikrarı dışarıdan hiç kimse bilemez ve değerlendiremez. İman bireysel olduğu için özeldir. Bu yüzden insanın en önemli değersel ilkelerindedir. İmanın, bireysel ve özel yönüne dikkat çeken Ebû Hanife şu değerlendirmeyi yapar:

"Allah'ı ve Allah katından gelen şeyleri kalp ve lisanla tasdik eden kimse, Allah katında ve insanlar yanında mü'mindir. Lisaniyla tasdik, kalbi ile tezkib eden kimse, Allah katında kâfir, insanlara göre mü'mindir. Çünkü insanlar onun kalbinde olanı bilmezler. İkrâr ve şehâdetinden dolayı onu mü'min diye isimlendirmeleri gerekir. Zira kalbindeki öğrenme külfetine girme durumu yoktur. Bir kısım kimseler de, Allah katında mü'min, insanlara göre kafir olur. Bu, imanını gizleme durumunda, lisanı ile küfür izhar etmiş kimsenin hâlidir, imanını gizlemek için böyle yaptığını bilmeyen kimse, onu kâfir olarak isimlendirir. Fakat o kimse Allah katında mü'mindir"(Ebû Hanife, 2010, 12) .

Sonuç

Hiz. Osman sorunlu ve sıkıntılı bir süreçten sonra halife seçilmişti. Hiz. Osman Mekke'nin önemli kabilelerinden Ümeyyeoğulları kabilesine mensuptu. İslam öncesi Mekke toplumunda kabileler arası ciddi çekişmeler yaşanıyordu. Kabileler Mekke site devletinde önemli ve etkin konumları bulunuyordu. Kabilelere dayalı Mekke toplumunda adaletsiz ve zülme dayalı bir düzen yaşanıyordu. Bu adaletsiz düzen kabilelerin siyasi ve statü konumunu koruyordu. Hiz. Muhammed'in vahiy tebliğ süreci ile tüm düzen sarsılmıştı. Bu yüzden Hiz. Muhammed, Mekke'de kabilelerden büyük tepkiler ve baskılar görmüştü. İslam'ın kurduğu sosyal-hukuk devleti, bireyi esas olan eşitliği, adaleti ve insan hakları ilkelerini getiriyordu. Bu yüzden Hiz. Muhammed'e ilk inananlar arasında fakir ve ezilen kişiler daha fazla bulunmaktaydı. Hiz. Muhammed'in Peygamber olması diğer kabilelerin siyasi konumlarını ve statülerini yerinden etmişti. Ümeyyeoğulları konumlarını korumak için Hiz. Muhammed'e karşı ciddi mücadelelere giriştiler. Fakat bu süreçte başarılı olamadılar. Mekke'nin fethinde İslam'ı kabul ettiler.

Ümeyyeoğulları kaybettikleri siyasi konumlarını tekrar elde etmek için Hiz. Osman'ın iktidara gelmesini bir fırsat olarak gördü. Hiz. Osman döneminde Ümeyyeoğulları devletin önemli konumlarına yerleştiler. İktidarı elde tutmak için her türlü çalışmayı ve ortamı hazırlamaya başladılar. Hiz. Osman'ı kendi düşünceleri bağlamında yönlendirdiler. Hiz. Osman, bu dönemde eleştirilen çok sayıda siyasi, hukuki ve sosyal kararlara karıştı. Bu olaylar toplumda derin huzursuzluklara ve karışıklıklara yol açtı. Hiz. Ömer döneminde gerçekleştirilen zengin ve güçlü İslam devleti, iç isyanlar ve huzursuzluklar ile uğraşmaya başladı. Gelişen olaylar sonucu Hiz. Osman iç karışıklıklar ve isyanlar sonucu öldürüldü.

Hiz. Osman'ın öldürülme süreci, Müslümanlar açısından onun öldürülmesi kadar sorunlu ve üzüntülü bir süreçtir. Hiz. Osman halife olarak insani zaafiyetler yaşamış ve yanlış siyasi ve hukuki kararlar almıştır. Her insan birey olarak zaafiyet gösterebilir, doğru ve yanlış davranışlar ortaya koyabilir. Bu insan olmanın ve imtihana tabi olmanın gereğidir. Bu dönemde yaşanan yanlışlık, siyasi sosyal olayların iman bağlamında değerlendirilmesidir. Hiz. Osman'ın siyasi uygulamalarına ve hukuki kararlarına karşı olan muhalif grup, düşüncelerini iman düzlemi üzerinden yürütmüştür. Hiz. Osman ve onu destekleyenlerde bu düşünce üzerinden kendilerine meşruluk aramışlardır. Yaşanan olayların meşruluğu veya haksızlığı,

doğruluğu veya yanlışlığı iman üzerinden yürütülmüştür. Bu düşünce yapısından dolayı toplumda kaos, huzursuzluk ve karışıklıklar yaşanmıştır. İmanın tanımı, siyasi, hukuki ve sosyal olaylar üzerinden yürütülmüş, siyasi olarak muhalif olan düşünce küfür ile itham edilmiştir. Hz. Osman bu düşünce sürecinden sonra öldürülmüştür. Bu düşünce biçimi daha sonra Hz. Ali döneminde yaşanan Cemel, Sıffin ve Nahrevan Savaşlarına ve Hariciliğin ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır.

İman, bir tasdik, kabullenme ve ikrardır. İman mutlak bir tasdiktir. Bu tasdik belli bir takım eylemleri gerektirmez. Eylemler ile ilintilidir fakat imanın gerçekleşmesi belli bir takım eylemlere bağlı değildir. Bu bağlamda eylemlerin sıhhati imana bağlıdır. Bu zeminde yapılan iman tarifi insanları eylemlerinden dolayı yargılamaz ve değerlendirmez. İman, Allah ile insan arasında var olan bir özel ilişkidir. Bu özel duruma dışarıdan başka birisi müdahale edemez ve değerlendiremez. Dini değerleri siyasi ve sosyal olayların haklılığı veya haksızlığının kaynağı olarak görmek, toplumda kaosa ve huzursuzluğa yol açar. Tarihsel süreçte Müslümanların en sorunlu tarafı dini değerleri kendi bağlamları dışında değerlendirmeleri olmuştur. Bu da Müslüman toplumda ayrışma, kaos ve huzursuzluğa yol açmıştır.

KAYNAKÇA

- Abdülhamid, İrfan (2011). *İslam'da İtikâdî Mezhepler ve Akâid Esasları*. Ankara: TDV Yayınları.
- Ahbârî, Ebû Muhammed Ahmed b. A'sem el-Kûfî (1987). *el-Futuh*. Beyrut.
- Akbulut, Ahmet (2006). Hz. Muhammed Sonrası İlk Siyasi Krizin Teolojik Yansımaları. *Kelam Araştırmaları* 4: S. 2, ss.1-10.
- Akbulut, Ahmet (1990). Hariciliğin Siyasi Görüşlerinin İtikâdîleşmesi. Ankara: *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XXX, S. 29, s. 331-348.
- Azimli, Mehmet (2017). *Hz. Osman*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkaahir (1991). *el-Fark Beyne'l-Firâk, Mezhepler Arasındaki Farklar*. Ankara: TDV Yayınları.
- Bağdadi Ebu Ubeyd Kasım b. Sellam (2002). *el-İmân ve Me'alimuhi ve Sunenuhu ve Derecatuhu*. Ankara: Kitabu'l-İmân Basımevi.
- Belazuri, Ahmed b. Yayhya b. Câbir (1959). *Ensabu'l-Eşraf*. Kahire.
- Câbiri, Muhammed Âbid (2001). *Arap-İslâm Siyasal Ahlakı*. İsyantbul: Kitabevi Yayınları.
- Dineverî Ebû Hanife (2017). *el-Ahbaru't-Tıval*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Ebû Hanife, İmam-ı Azâm(2010). *El-Âlim ve'l-Müteallim*. İstanbul: İFAV Yayınları.
- Eş'arî , Ebu'l-Hasen (2005). *Makâlatu'l-İslamiyyin ve İhtilâfu'l-Musellin*. İstanbul: Kabcacı Yayınları.
- Fiğlalı, Ethem Ruhi (1975). Hariciliğin Doğuşuna Tesir Eden Bazı Sebepler. Ankara: *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.XX, S.235. ss.219-247.
- İbnu'l-Esir, Ebû'l-Hasan İzzeddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (1965). *el-Kâmil fi't-Târih*. Beyrut.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed Said b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî (2017). *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal" Dinler ve Mezhepler Tarihi*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b, Ahmed et-Temimimî el-Büstî es-Sicistânî (2017). *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- İbn Hişam, Ebu Muhammed Abdülmelik (2014). *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. İstanbul: Karaman Yayınları.
- İbn İshak, Muhammed (2012). *Siyer-i İbn-i İshâk*. İstanbul: Düşün Yayınları.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî (2017). *el-İmâme ve's-Siyase*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. (2001). *et-Tabakâtu'l-Kübra*. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî.
- İbn Zekvân, Sâlim b. (2016). *es-Sîre*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- İsfehânî, Rağıp (2005). *el-Müfredât fi Çârîbi'l-Kur'an*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife Yayınevi.
- Pezdevî, Sadru'l-İslâm İmam Ebu'l-Yusr Muhammed (2015). *Usûlü'd-Dîn*. İstanbul: Kayıhan Yayınları.
- Sülün, Murat (2015). *Kur'an-ı Kerim Açısından İman-Amel İlişkisi*. İstanbul: Ensar Yayınları.
- Şehristânî, Muhammed (2014). *el-Milel ve'n-Nihal*. İstanbul: Litera Yayınları.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (1987). *Tarihu'l-Umem ve'l-Mülük*. Beyrut: Dâru'l-Kutûbu'l-İlmiyye Yayınevi.
- Taftazânî, Sadûddîn (2010). *Şerhu'l Akâid*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Watt, W. Montgomery. *The Formative period of Islamic Thought, İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*. Ankara: Sarkaç Yayınları.
- Yıldız, Harun (2016). *Kendi Kaynakları Işığında Hariciliğin Doğuşu*. Ankara: Araştırma Yayınları.